

डॉ. दीपक प्रभाकर बाविस्कर

I/C प्राचार्य, संशोधन मार्गदर्शक

एसइएस. आर सी पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
शिरपूर जि. धुळे

श्रीमती वैशाली अशोकराव नांदे

(संशोधक विद्यार्थी)

एसइएस.आर सी पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
शिरपूर जि. धुळे

प्रस्तावना-

सध्याच्या काळात समाजातील आधुनिकतेकडे वळण्याची गती जलद झाली आहे. कधी नव्हे एवढा प्रचंड प्रमाणात तंत्रज्ञानाचा विकास झाला आहे. हे विचार करणे कठीण झाले आहे पूर्वी लहानपणी मुले विविध मैदानी खेळांसह गल्लीबोळात खेळले जाणारे खेळ खेळत. परंतु आजच्या पिढीच्या चालल्या - बोलण्यात भिन्नता आहे. सामाजिक वातावरणातील विविध घटक तर विद्यार्थ्यांना प्रभावित करतातच पण त्याचबरोबर आधुनिक ऑनलाईन समाज माध्यमांचा सर्वात जास्त प्रभाव आज दिसून येत आहे. संगणक व मोबाईल यांच्याशिवाय आयुष्याच नाही असे या पिढीला वाटू लागले आहेत तसेच मोबाईल मधला इंटरनेट डाटा संपला तरी ही पिढी बेचैन होताना दिसते. विज्ञान व तंत्रज्ञानाने हल्लीची प्रगती केली आहे प्रत्येक गोष्ट आपल्याला हातात मिळते अगदी काही सेकंदात आपण गतिमान जगातील महत्त्वपूर्ण बाबी जाणून घेतो यात इंटरनेट मोबाईल संगणक तत्सम सर्व प्रत्येकाकडे उपलब्ध आहे. त्यामुळे वैश्विक संपर्क सामान्य झाला आहेत त्यात ऑनलाईन माध्यमात फेसबुक इंस्टाग्राम ट्विटर व व्हाट्सअप अशा हजारो प्रकारचे ॲप्स उपलब्ध आहेत ज्यातून मनोरंजन आणि संपर्क सोफा आणि आधुनिक झाला आहे सोबतच प्रलोभनी दाखवणाऱ्या जाहिराती समाज हिताला हानिकारक असे संदेश हिंसक आणि लैंगिक प्रवृत्तीला उत्तेजना देणारे दृश्य आणि व्हिडिओ आर्थिक प्रलोभने आणि लोभ निर्माण करणारे गेम्स त्यांचे आकर्षण निर्माण करणे व्हिडिओ आणि जाहिरातींचा भडीमार सतत होत असतो. जनसंपर्क ज्ञान भंडार तत्पर ज्ञान उपलब्धता या चांगल्या बाबींच्या वापरासोबत तरुण पिढी इंटरनेटच्या पूर्ण आहारी गेलेली दिसत आहे ही सध्याच्या समाजातील ज्वलंत समस्या मला वाटते यावर प्रखरपणे आपला अभ्यास करून समाज परिवर्तनाचा विडा उचलणाऱ्या मुक्ता चैतन्य समाज परिवर्तक मला भासतात.

इतिहास साक्षीला आहे की, समाजातील प्रत्येक क्षेत्रात महिलांनी आपली क्षमता सिद्ध केली काळानुरूप, गरजेनुरूप, परिस्थितीनुरूप सिद्ध केली आहे अगदी प्राचीन, अर्वाचीन ते आधुनिक काळापर्यंत तसेच विविध क्षेत्रात अर्थात विज्ञान, तंत्रज्ञान, शिक्षण, क्रीडा, साहित्य, व्यवसाय समाजसेवा यात महिलांनी मोठ्या प्रमाणावर आपली ओळख निर्माण केली आहे आजवर साऱ्या कर्तृत्ववान महिलांच्या यशोगाथांमुळे त्या साऱ्याच महिला पूजनीय, वंदनीय आहेत परंतु समाजातील विपरीत बाबींना लक्षात घेऊन त्यासाठी सामाजिक परिवर्तनात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावणाऱ्या सायबर सुरक्षा व सायबर पालकत्व सारख्या क्षेत्रात आपले योगदान देणाऱ्या मुक्ता चैतन्य मला खऱ्या अर्थाने प्रेरणादायी वाटतात.

एखादा मुलगा गेमिंगच्या आहारी जाऊन आत्महत्या करतो, कोणी पॉर्नच्या व्यसनात अडकतो, एखादी मुलगी अनोळखी माणसाच्या दबावाला बळी पडून स्वतःचे नको असलेले फोटो शेअर करते, कोणी सायबर गेमिंगचा शिकार ठरतो, पोके मॅन गेमच्या नादाला लागून रस्त्यावर अपघात होतात, लम्प इच्छुक मुलींचा मॅट्रिमोनी साईट्स वर फसगत होते, ज्येष्ठ नागरिकांच्या बँक खात्यातून आयुष्याची पुंजी गायब होते, हे सारे घडत डिजिटल माध्यम असाक्षरतेतून माध्यम साक्षरतेला पर्याय नाही आपण तंत्रज्ञान शिक्षित आहोत माध्यम शिक्षित नाहीत या साऱ्या बाबी आपल्या लेखनातून, व्हिडिओ व्याख्यानमाला व सायबर पत्रकारितेतून वेळोवेळी मुक्ता चैतन्य स्पष्ट करत आहेत.

एकविसाव्या शतक हे डिजिटल क्रांतीचे युग आहेत. इंटरनेटमुळे माहिती मिळवणे संवाद साधणे मनोरंजन करणे आणि व्यवसाय करणे या सर्व गोष्टी सहज शक्य झाल्या आहेत परंतु इंटरनेटच्या या वाढत्या वापरामुळे इंटरनेट व्यसनाधीनता (Internet Addiction) ही गंभीर समस्या म्हणून उदयास आली आहे या साऱ्या बाबी बाबत आपल्या संस्थेच्या माध्यमातून मुक्ता चैतन्य समाजाचे लक्ष वेधतात. मुक्ता चैतन्य या सायबर मैत्र संस्थेच्या संस्थापिका आहेत त्या सायबर सुरक्षा आणि सायबर पालकत्व या विषयांवर कार्यरत आहेत. मुलांच्या मोबाईल वापराच्या सवयी सुरक्षित स्क्रीन टाइम आणि सायबर जगतात मुलांना सुरक्षित ठेवण्याबाबत त्या मार्गदर्शन करतात सायबर मैत्र या संस्थेच्या त्या संस्थापिका आहेत. इंटरनेट व्यसनाधीनता या संकल्पनेबाबत समाज फार अनभिज्ञ असताना हे भविष्यातील तरुणाई साठीचे मोठे संकट आहे परंतु इंटरनेट व्यसनाधीनता म्हणजे नेमके काय हे

मुक्ता चैतन्य यांनी लक्षात आणून दिले. इंटरनेट म्हणजे व्यसनाधीनता काय इंटरनेटच्या व्यसनात व्यक्तीच्या मनात सतत इंटरनेटचाच विचार येतो. सतत ऑनलाइन जाण्याची भावना तीव्र असते. सतत इंटरनेटचा वापर करण्याची इच्छा बळावल्यामुळे वास्तविक जीवनातल्या जबाबदाऱ्या आणि संबंधांकडे हळूहळू दुर्लक्ष व्हायला लागत. इंटरनेटवर सोशल मीडिया, ऑनलाइन गेमिंग, व्हिडिओ स्ट्रीमिंग, आणि सततच चॅटिंग, पोर्न व्हिडिओ किंवा क्लिप्स बघणे, गुगल सर्च, सतत माहिती गोळा करणे, रिल्स बघण्यात तासनतास घालवणे या सगळ्यांचंच व्यसन लागू शकतं. इंटरनेट पासून दूर राहण्याचा प्रयत्न केल्यावर माणसाना बेचैनी, चिडचिड जाणवतो, राग येतो, ताण वाढतो. डिजिटल माध्यमांच्या अतिवापरातून जे नवीन मनोसामाजिक प्रश्न आणि व्यसनं तयार होत आहेत याची जाणीव जागृती समाजच्या हिताच्यादृष्टीने आवश्यक आहे.

उद्दिष्टे

- १) सकाळ वृत्तपत्रातून दर रविवारी प्रकाशित होणाऱ्या मूलतंत्र सदराचा अभ्यास करणे.
- २) समाजातील ज्वलंत प्रश्न डिजिटल व्यसनाधीनता याबाबत जनजागृती करणाऱ्या मुक्ता चैतन्य यांच्या कामावर प्रकाशझोत टाकणे.
- ३) बदलत्या समाजाचे धोके असणाऱ्या डिजिटल माध्यमाचा स्वीकार, दक्षता व उपाय जाणून घेणे.
- ४) इंटरनेट व्यसनाधीनताबाबत उपाय बालक - पालक सल्ला याबाबत मंथन करणे.

संशोधन पद्धती - सदर लेखनासाठी दस्तावेजगीय संशोधन पद्धती (Documentary Research Method) चा वापर करून सकाळ वृत्तपत्रातील मूलतंत्र या सदरातून मुक्ता चैतन्य ज्या सायबर मैत्र या सायबर मैत्र या संस्थेच्या संस्थापिका आहेत यांचे विचार अभ्यासले आहेत.

मुक्ता चैतन्य डिजिटल तंत्रज्ञान अतिवापराबाबत करीत असलेली उल्लेखनीय काम खालील प्रमाणे नमूद करता येतील

१) जागरूकता व स्वीकार

मुळात इंटरनेटच्या अतिवापरामुळे काही परिणाम आपल्याला होऊ शकतात हे समजणे तसेच इंटरनेटच्या आहारी जर आपण गेलो तर त्यातून गेमिंग, रिल्स, यूट्यूब, सोशल मीडिया ते पोर्नपर्यंतची व्यसनं लागू शकतात हे माहित असलं पाहिजे. त्याचप्रमाणे 'फोमो' म्हणजे 'फार ऑफ मिसिंग आऊट' पासून नोमोफोबियापर्यंत अनेक गोष्टी ज्या तंत्रज्ञानाच्या अतिवापरातून तयार होऊन बघत आहेत त्या होऊ शकतात ही माहिती असणं आवश्यक आहे. ही माहिती जशी मोठ्यांच्या जगाला हवी तशीच ती लहान मुलांच्याही जगाला हवी. मोठ्यांच्या जगाला ही माहिती असेल तर कुटुंबात कुणाला अशा प्रकारचा त्रास जडल्यास वेळीच मदत घेता येते आणि लहान मुलांच्या जगालाही जी माहिती असायला हवी; कारण तेच आजच्या आणि उद्याचे इंटरनेट नागरिक आहेत.

जागरूकता झाल्याशिवाय आपल्याला या स्वरूपाचे आजार जडलेले असू शकतो किंवा इंटरनेट शी संबंधित व्यसनांचे आपण बळी पडू शकतो, याचा स्वीकार करणे सोपं जातं. आज 'इंटरनेट गेमिंग ॲडिक्शन' हा आजार मानला जातो; पण त्याचा जर स्वीकारच नसेल तर आपल्याला हा आजार झालेला आहे हे मुळात समजू शकणार नाही आणि त्याचा स्वीकार करून उपचाराच्या दिशेने पाऊल टाकलं जाणार नाही त्यामुळे जागरूकता आणि त्याबाबतची स्वीकार्यहारता ही या डिजिटल माध्यमाच्या प्रवासातील पहिली पायरी मांडली जाते.

समस्येच्या जाणिवेतूनच समस्या निराकारणाचं काम सुरू होऊ शकतं हे मुक्ता चैतन्य जाणून आहेत.

२) आरोग्यदायी परिणाम

इंटरनेटचा वापर अत्यावश्यक आहे, पण त्याचा संतुलित वापर न केल्यास तो सामाजिक स्वास्थ्यासाठी धोकादायक ठरू शकतो. डिजिटल डिटॉक्स, मर्यादित स्क्रीन टाइम आणि प्रत्यक्ष सामाजिक संवाद वाढवणे गरजेचे आहे. या प्रश्नाकडे मुक्ता चैतन्य समाजाला घेऊन जात आहेत. कारण इंटरनेटच्या अतिवापरामुळे समाजाच्या आरोग्यावर आणि एकंदरीत सामाजिक स्वास्थ्यावर गंभीर परिणाम होऊ शकतात.

- मानसिक आरोग्यावर परिणाम

सतत ऑनलाइन राहिल्यामुळे तणाव, चिंता आणि नैराश्य वाढते.

सोशल मीडियावरील तुलना आणि ट्रोलिंगमुळे न्यूनगंड आणि आत्महत्येचे विचार येऊ शकतात.

स्क्रीन टाइम जास्त असल्याने एकाग्रता कमी होते आणि लक्ष विचलित होते.

- सामाजिक नातेसंबंधांवर परिणाम -

इंटरनेटमुळे लोक ऑनलाईन जास्त वेळ घालवतात, पण प्रत्यक्ष संवाद कमी होतो, त्यामुळे कौटुंबिक आणि सामाजिक नाती कमकुवत होतात.

व्हर्चुअल कम्युनिकेशनमुळे भावनिक बंधन कमी होऊन एकटेपणाची भावना वाढते.

ऑनलाईन संवाद वाढल्यामुळे लोक प्रत्यक्ष भेटण्याऐवजी चॅटिंग आणि व्हिडिओ कॉलला प्राधान्य देतात, त्यामुळे नात्यांमध्ये दूरावा येतो.

- बालक आणि युवकांवर परिणाम -

लहान मुलांमध्ये इंटरनेटच्या अतिवापरामुळे शारीरिक आणि मानसिक विकासावर परिणाम होतो. शिक्षणावर परिणाम होत असून अभ्यासाकडे दुर्लक्ष होते आणि स्मरणशक्ती कमजोर होते.

ऑनलाईन गेमिंग आणि सोशल मीडियाच्या आहारी गेलेले मुलं व्यसनाधीन होऊ शकतात.

- आरोग्यविषयक समस्या

सतत स्क्रीनसमोर बसल्यामुळे डोळ्यांचे विकार, झोपेच्या तक्रारी आणि स्थूलता वाढते.

इंटरनेटच्या अतिवापरामुळे लोक मैदानी खेळ आणि शारीरिक क्रियाकलाप कमी करतात, त्यामुळे हृदयविकार आणि मधुमेहाचा धोका वाढतो.

- फेक न्यूज आणि समाजातील गोंधळ -

सोशल मीडियावर फेक न्यूज, अफवा आणि चुकीची माहिती वेगाने पसरते, ज्यामुळे सामाजिक अस्थिरता आणि तणाव निर्माण होतो.

इंटरनेटच्या माध्यमातून भडकावू आणि द्वेषपूर्ण संदेश पसरवले जातात, ज्यामुळे समाजात तेढ निर्माण होऊ शकते.

- डिजिटल व्यसन आणि उत्पादकतेवरील परिणाम -

इंटरनेटच्या अतिवापरामुळे कामाच्या वेळेवर परिणाम होतो आणि कर्मचारी कमी उत्पादक होतात.

सतत सोशल मीडियावर राहिल्याने लोकांच्या सर्जनशीलतेत घट होते आणि त्यांनी ध्येयावर लक्ष केंद्रित करणे कठीण होते. या सामाजिकआरोग्याच्या बाबीला डिजिटल माध्यमांचा अतिवापर याची दुसरी पायरी म्हणता येईल. असे मत मुक्ता चैतन्य यांनी व्यक्त केले व समाजाच्या एका अबोल प्रश्नाला बोलके केले

३) डिजिटल डिटॉक्स

आपल्या इंटरनेट वापराला सीमारेषा घालणं. आपल्या मर्यादा अधोरेखित करणं आपण इंटरनेट कधी, किती, कुठे, कशासाठी वापरतो आहोत याचा विचार आवश्यक आहे. हा विचार मोठ्यांनी तर करायला हवाच पण लहान मुलांना अगदी लहान वयापासून हा विचार करायला शिकवण हाच आजचा महत्वाचा संस्कार आहे असं मुक्ता चैतन्य म्हणतात घरातले मोठे हा विचार करताना आणि राबवताना दिसले तरच लहान मुलांना ही समजू शकेल आणि त्यांच्या अंगवळणी पडू शकेल व्हाट्सअप बघण्यात किती वेळ घालवायचा हे पालकांनी आणि घरातल्या आजी आजोबांनी ठरवणं आवश्यक आहे गेमिंग मध्ये मोठ्यांनी किती वेळ द्यायचा हे अधोरेखित करणं आणि आपला वेळ संपला की फोन बाजूला ठेवणं हे गरजेचे आहे मुलं या सगळ्या गोष्टी बघत असतात त्यांना घरातले सगळे मोठे मोबाईल मध्ये डोकं घालून बसलेले जसे दिसत असतात त्याच पद्धतीने मोबाईल बाजूला ठेवतानाही दिसू देणे गरजेचे आहे तरच मुलांच्या हातून आपण मोबाईल काढून घेऊ शकू आणि त्याचा वापर मर्यादित करू शकू

नो स्क्रीन डे - हा उपाय संपूर्ण कुटुंब मिळून करू शकता यात संपूर्ण कुटुंबाने एक दिवस ठरवून मोबाईल वापरायचा नाही किंवा आहारातील उपवासाप्रमाणे डिजिटल फास्टिंग झालं पाहिजे हा विचार समाजात रुजणं गरजेचं आहे.

नो स्क्रीन झोन्स - नो स्क्रीन झोन ठिकठिकाणी करता येऊ शकतात म्हणजे घरातल्या, शाळा, कॉलेज, ऑफिस मधल्या अशा जागा जिथे कोणीही मोबाईल वापरणार नाही असं केल्यामुळे दिवसभराचा स्क्रीन टाईम कमी व्हायला मदत होईल रात्री झोपताना कोणीही फोन बघणार नाही ही सवय कुटुंबाने लावून घेतली तरीही बराच फरक पडू शकतो

थोडक्यात, "बोले तैसा चाले, त्याची वंदावी पाऊले " या उक्तीप्रमाणे मोठ्यांनी वर्तन केलं तर समाजातील लहान त्याचे अनुकरण करतील असे मुक्ता चैतन्य आपल्या प्रबोधनपर लेखनातून स्पष्ट करतात.

४) आभासी पेक्षा प्रत्यक्ष जीवन सुंदर

आभासी जग सुंदरच आहे आकर्षक आहे, तिथे ताण चटकन जातो असं वाटू शकतं; पण आभासी जग हे कोणाच्याही । प्रश्नाचे उत्तर नाही, हे जितक्या लवकर आपल्या लक्षात येईल तितकं त्यावरचं अवलंबित्व कमी व्हायला मदत मिळते. मुलांना ऑनलाईन जग आकर्षक वाटतं; कारण, ऑफलाईन जगातील गंमत दाखवायला अनेकदा त्यांच्या आजूबाजूच्या मोठ्यांना वेळच नसतो. मुलांना स्वतः गोष्टी सांगण्या ऐवजी गोष्टी youtube वर लावून दिल्या जातात. वाचून दाखवणे ऐवजी टीव्हीवर दाखवल्या जातात, त्यामुळे हळूहळू मुलांना ही स्क्रीन जवळची वाटू लागते स्क्रीनवर गाणी गोष्टी कार्टून दाखवण्याचा कालावधी मर्यादित ठेवून

ऑफलाईन त्यांना गोष्टी सांगितल्या तर त्यांच्याबरोबर गाणी म्हटली तर तसंच इतर अनेक गोष्टी (घरकाम, बागकाम, विणकाम) मुलांना यात सहभागी करून घेतलं तर ऑफलाईन जगातही खूप गंमत आहे हे मुलांना दिसतं तसं ते अनुभवतात आणि त्यात मुले अधिकाधिक रममाण होतात असा अनुभव शिक्षक, पालक तसेच विद्यार्थ्यांनी घ्यावा. असे प्रखरतेने मुक्ता चैतन्य नमूद करतात.

५) मुलांच्या ताणाचं नियोजन-

ताण फक्त मोठ्यांच्याच जगात आहे असं नाही. ताण, नैराश्य, अस्वस्थता या बाबी लहान मुलांच्या आणि टीनेजर्सच्या जगातही तितक्याच आहेत. अशावेळी मुलांना त्यांच्या भावना समजावून देणं, त्या कशा हाताळायच्या हे शिकवणं आवश्यक आहे. मुलांच्या भावनिक जगाकडं दुर्लक्ष झालं तर मुलं अधिकाधिक ऑनलाईन जगात रमायला सुरुवात करतात. हे मुलांच्या एकूण वाढीसाठी घातक आहे. त्यामुळ संपूर्ण कुटुंबाचं भावविश्व सकारात्मक राहिलं तर, तसंच प्रश्न उपस्थित झाले तर ते प्रश्न हाताळण्याच्या योग्य पद्धती आई - वडील, आजी - आजोबा यांच्या असतील तर, मुलांनाही त्यांच्या भावविश्व समजून घ्यायला मदत होते. वरील प्रमाणे मुक्ता चैतन्य यांनी पालकांना दिलेला सुचक इशारा...

याचा वेळीच विचार झाला तर पुढचा समाज इंटरनेट व्यसनाधीनतेच्या दरीतून बाहेर पडू शकतो.

६) मदत घेण्यात संकोच कसला?

एखादी समस्या ती वैयक्तिक असो किंवा सामाजिक त्या समस्येवर उपाय शोधण्यासाठी मदत घेणे जरूरीच आहे यामुळे संभाव्य धोके टळतात. त्याचप्रमाणे इंटरनेटशी संबंधित व्यसनं अवलंबित्वाचे, नैराश्याचे, अस्वस्थतेचे मुद्दे तीव्र आहेत असं वाटलं तर समुपदेशक आणि मानसोपचारतज्ज्ञ यांची ताबडतोब मदत घेतली पाहिजे. मदत घ्यायला जितका उशीर तितके प्रश्न अधिक किचकट होत जातात. मानसिक स्वास्थ्यासाठी मदत घेण्यात कसलाही संकोच बाळगण्याचं कारण नाही. शारीरिक अस्वास्थ्यासाठी जशी आपण मदत घेतो, तितक्याच सहजपणे मानसिक आणि भावनिक अस्वस्थतासाठी मदत घेतली पाहिजे, तरच तंत्रज्ञानाबरोबरचं सजग सहजीवन जगण्यासाठी आपण स्वतःला, कुटुंबाला आणि समाजाला तयार करू शकतो आपल्या हातात मोबाईल आहे म्हणजे काय आहे त्याचे फायदे - तोटे आणि परिणाम यांबाबत आपण जागरूक असण्याची नितांत आवश्यकता आहे, तरच इंटरनेटच्या वापरातून निर्माण होणाऱ्या आजारांना आपण तोंड देऊ शकतो ते आजार कमी करण्यासाठी प्रयत्न करू शकतो.

थोडक्यात लाजाळूपणाचे काकण सोडून आलेल्या समस्येवर मुक्तपणे उपाय शोधले तर समस्या विपरीत होण्यापासून बचावते. हे मुक्ता चैतन्य आपल्या प्रबोधनातून वेळोवेळी समाजाला स्पष्ट करतात व याकडे लक्ष वेधतात. आपल्या काळाच्या नोंदी असल्या तरी या नोंदी कागद आणि क्लाऊडवर आहेत त्या टिकतील का ? हा प्रश्न आहे इंटरनेट सोशल मीडिया, व्हर्चुअल आणि ॲग्नेमेंट रियालिटी सारख्या गोष्टी आपल्या जगण्याचा भाग होता हे हजार वर्षांनंतर माणसाला पटेल का? इथे दोन वर्षांपूर्वी लिहिलेला लेख ऑनलाईन ॲडिशन मध्ये सापडत नाही.

निष्कर्ष-

आजही आपण हजारो वर्षांपूर्वीची सिंधू संस्कृती केवळ दस्ताऐवज यांच्यामुळे जाणू शकलो आपण पुढच्या पिढीसाठी क्लाऊडमुळे असे दस्ताऐवज निर्माण करू शकू का? पुढची पिढी आपल्याला म्हणेल कदाचित आमचे पूर्वज अडाणी होते, विकसित नव्हते, तंत्रज्ञानाचा शोध लागलेला नव्हता. दगड शिल्प सापडू शकते क्लाऊड कुठे खोदायला जायचे? मुद्दा एकच आपल्या जगातील आव्हाने संकटे यांची माहिती व त्यापासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या जनजागृतीसाठी काम केलं पाहिजे हे मनाशी आणणं आणि त्यासाठी मनापासून प्रयत्न करणं स्वतःला त्यासाठी झोकून घेणे या दोन्ही गोष्टी फार महत्त्वाच्या आहेत आणि तेच प्रखरतेने मुक्ता चैतन्य आपल्या कार्याद्वारे करीत आहेत. त्यांच्या मते संयमित आणि जबाबदारीने इंटरनेटचा वापर करणारा समाज तयार झाला पाहिजे. तात्पर्य एकच, "तंत्रज्ञानावर नियंत्रण ठेवा, तंत्रज्ञान तुमच्यावर नियंत्रण ठेवणार नाही" ही बाब लक्षात ठेवून भयमुक्त रोगमुक्त गुलामी मुक्त अशा नव्या भारताची मूर्तमेढ आपण आजच करूया आणि ज्वलंत समस्येला प्रकाश झोतात आणणारी मुक्ता चैतन्य यांच्या हाकेला साथ देऊ या

संदर्भसूची-

१) सकाळ वृत्तपत्रातून दरवेळी प्रकाशित होणाऱ्या सप्तरंग पुरवणीतील मूल'तंत्र' या सदरातून साभार. कालावधी (कालावधी जानेवारी २००४ ते डिसेंबर २००४)